

קרדום לחפור בה

רפי גמליאל

אומרת המשנה באבות (ד, ה): "רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם. וכך היה הלל אומר: ודישתמש בתגא, חלף. הא למדת, כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם".

מסביר רש"י על המשנה: "ולא כקורדום – שאדם עושה בו מלאכה, נראה אחרת ולא קורדום לאכול מהן – אל תעשה דברי תורה כקורדום זה שאדם משאיל לחבירו ונותן לו פרוטה בשכרו". מפשט דברי המשנה משמע, שאסור להשתמש בתורה בתור מלאכה ולקבל עליה שכר¹. הרמב"ם על המשנה מרחיב בביאור האיסור ובהבאת ראיות שונות מהש"ס לחזק את דבריו²:

"כבר חשבתי שלא לדבר בצוואה זו מפני שהיא ברורה, וגם מפני שאני יודע שדברי בה לא ימצאו חן בעיני רוב גדולי התורה ואולי אף כולם... אל תעשה את התורה קרדום לחפור בה, כלומר אל תחשבנה כלי לפרנסה, ופירש ואמר שכל הנהנה בעולם הזה בכבוד תורה הרי זה הכרית את נפשו מחיי העולם הבא, והתעוורו בני אדם בלשון הזה הברור והשליכוהו אחרי גום... והשגו את בני אדם בהטעאה מוחלטת שזה חובה ושצריך לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים המתעסקים בתורה ותורתן אומנותן, וכל זה טעות שאין לו יסוד בתורה ולא רגלים להשען עליהם כלל...". ומסקנת דבריו מופיעה בהלכות תלמוד תורה (פ"ג ה"י): "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובוזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה, אמרו חכמים כל הנהנה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם, ועוד ציוו ואמרו אל תעשם עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לחפור בהן, ועוד ציוו ואמרו אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות".

את לשון הרמב"ם ב'משנה תורה' מעתיק הטור (יו"ד רמ"ו), וגם רבינו יונה³ בפירושו לאבות מסביר באופן דומה.

הרמב"ם מבסס את שיטתו בעיקר על דברי רבי צדוק והלל שהבאנו לעיל, על כך שרבים מחכמי המשנה והתלמוד היו בעלי מלאכה, ועל שני מקרים המובאים בגמרא, מהם עולה, לדעת הרמב"ם, שאין שום היתר לקבל הנאות בגין לימוד התורה. האחד – במסכת נדרים (ס"ב ע"א), שם מסופר על ר' טרפון שהצטער כל ימיו על כך שהשתמש בכבוד התורה⁴, ומיונתן בן עמרם תלמידו של רבי⁵ (בבא בתרא ח' ע"א) שלא היה מוכן להשתמש בעובדה שהוא תלמיד חכם כדי לקבל אוכל, ואפילו

¹ הכוונה למה שאדם לומד בשביל עצמו, ולא לקבלת שכר עבור מה שמלמד לאחרים, שזו סוגיה בפני עצמה ולא נעסוק בה כאן.

² על פי תרגום הרב קאפח, אבות פ"ד מ"ז.

³ כך הבין התשב"ץ (סימן קמ"ז), אך הרמ"א בדרכי משה (יו"ד רמ"ו, ג') הביא אותו כאחד המתירים על פי מה שכתב "ואם כוונת החכם לכבוד התורה ולא לכבודו בלבב שלם מותר".

בשנות הרעב.

התשב"ץ (ח"א סימן קמ"ב – קמ"ח) מאריך לדחות את שיטתו של הרמב"ם ולהוכיח שמוותר לתלמיד חכם ליטול הספקה מן הציבור, ושזו גם חובת הציבור – לפרנס את תלמידי החכמים. את הראיות שמביא הרמב"ם הוא דוחה (סימן קמ"ז) בדרכים שונות: את רוב הראיות מכך שהתנאים והאמוראים היו עובדים למחיתם הוא דוחה בהסבר שהם עשו זאת ממידת חסידות, אבל מעיקר הדין ודאי שהיה מותר להם לקבל, וכך הוא מסביר גם את מעשהו של יונתן בן עמרם.

כדי להסביר את המשנה באבות ואת התנהגותו של ר' טרפון, הוא מחלק בין "הנאה בכבוד תורה" שמוותרת, לבין "השתמשות בכתרה של תורה" שאסורה, והיא בשני אופנים: הא' – עיסוק בתורה שלא לשמה, כלומר ש"תחילת התעסקותו בה לא היה אלא כדי לעשות ממנה אומנות לחיות, והרי זה משתמש בכתרה של תורה לצורכו ולא לצורכה, והרי הוא עושה כתר הקדוש תשמיש של חול, ולא הפריש בינו ובין קרדום שהוא משתמש בו..."⁶.

והב' – לפרוע חוב או לסלק מעליו תביעה – ועל פי זה הוא מסביר את מה שהצטער עליו ר' טרפון - שהשתמש בכתרה של תורה כדי לסלק מעליו תביעה (ואפילו כך, אם לא שר' טרפון היה עשיר – היה מותר לו לעשות זאת).

בדרכו של התשב"ץ הלכו גם רוב הפוסקים אחריו, ביניהם ה'כסף משנה'⁷ (על הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה), ה'ב"ח (יו"ד רמ"ו ד"ה 'ומ"ש כל המשים'), ה'דרכי משה' (שם אות ג'), המהרש"ל (יש"ש חולין פ"ג סימן ט) ועוד.

⁴ "...ובא ר' טרפון במקרה יום אחד לזה הכרם וישב, והיה מלקט מן הצמוקים הנופלים ואוכלם. ובא בעל הכרם, וחשב שזה הוא אשר היה גונב ממנו כל השנה... ושמהו בשק ורץ עמו על גבו להשליכו בנהר. וכאשר ראה ר' טרפון עצמו אובר, צעק: "אוי לו לטרפון שזה הורגו". וכאשר שמע זה בעל הכרם, הניחו וברח, לידעו כי חטא חטא גדול. והיה ר' טרפון בשארית ימיו מאותו היום דואב ומיליל על מה שארע לו... אמרו: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה ואומר: אוי לי שנשתמתי בכתרה של תורה, שכל המשתמש בכתרה של תורה נעקר מן העולם" (מלשון הרמב"ם שם).

⁵ "פתח רבנו הקדוש עליו השלום אוצרות חיטה בשנת רעבון ואמר: כל מי שרוצה לקחת פרנסתו יבוא ויקח פרנסתו, ובתנאי שיהיה תלמיד חכמים. ובא ר' יונתן בן עמרם ועמד לפניו והוא אינו מכיר, ואמר לו: פרנסני, ואמר לו: באיזו גדר אתה מבחינת הלימוד? ואמר לו... אפילו אין לי חכמה, וכמו שיפרנס ה' חיה טמאה ועוף טמא פרנסני, שאין עם הארץ פחות מהם. ונתן לו. שוב התחרט... ואמר: "אוי לי שנהנה עם הארץ מנכסי". ואמרו לו... אולי יונתן בן עמרם תלמידך הוא, אשר אינו רוצה להנות בכבוד תורה... וחקר ומצא הדבר כן" (מלשון הרמב"ם שם).

⁶ ועל פי זה מתבאר המשנה באופן מעט שונה – אסור לעשות את התורה אומנות – כלומר שאסור ללמוד תורה על מנת לעשות ממנה אומנות ולהתפרנס ממנה, אבל אם אחרי שלמד הוא מקבל עליה שכר והנאת ממון – "אין זה בכלל משתמש בכיתרה של תורה, אבל הוא משתמש לכתרה של תורה, שהרי אמרו וסוף הכבוד לבוא, לא אמרו על מנת שלא תיטול כבוד" (שם).

⁷ גם ה'כסף משנה' וגם ה'ב"ח דנים בדברי הרמב"ם באריכות, הבאתי כאן את דברי התשב"ץ בגלל שהוא היחיד מהראשונים שראיתי שהתייחס לעניין באריכות (אמנם בעניין הזה חלק מהפוסקים מזכירים גם את האברבנאל בפירושו למסכת אבות), ובנוסף רק הוא נותן תשובה מפורשת לגבי שני המקרים שהובאו לעיל.

נראה, שגם לדעת הרמב"ם וגם לדעת שאר הפוסקים המתירים לקבל שכר עבור הלימוד - ראוי לתלמיד חכם שלא יטיל עצמו על הציבור שיפרנסו אותו (ולכן היו שהעדיפו להתפרנס ממעשה ידיהם, וכמו שכתבו רבים, שמידת חסידות היא, אלא שלא כל אחד יכול לעשות זאת), אלא שלדעת רוב הפוסקים - מצד כבוד התורה, יש לציבור לספק את צרכיהם של תלמידי החכמים (כדברי הגמרא ביומא י"ח ע"א: "והכהן הגדול מאחיו - גדלוהו משל אחיו"⁸) או על מנת שלא יבטלו מלימודם בגלל טרדותיהם בענייני פרנסה.

על פי שני הטעמים שהבאנו יש לדון מי יוגדר כתלמיד חכם שמותר לו לקבל את פרנסתו מהציבור - אם הטעם משום כבוד, יתכן שרק למי שמוכר בציבור כתלמיד חכם גדול יותר לקבל שכר, ואם מצד ביטול תורה - כל אדם שרוצה ללמוד תורה יוכל לקבל סכום קבוע למחייתו כדי שיוכל ללמוד בלא טרדות. וכך הוא גם לעניין הסכום שמקבלים הלומדים: אם הטעם הוא משום כבוד - ראוי לתת ללומדים סכום גדול, כדי להראות את חשיבותה של התורה, ואם כדי למנוע טרדות - די לתת להם "כדי חייהם" ותו לא.

תוך כדי הדיון בנושא מזכיר התשב"ץ במקומות שונים מה שנראה כגדרים לתלמיד חכם - אבל כותב הגדרות שנראות סותרות. בחלק מהמקומות⁹ נראה מדבריו שכל תלמיד שרוצה לעסוק בתורה בלבד, ועוסק בלימוד ולא בעבודה יותר מכדי חייו, ותורתו אומנותו - מותר לו ליטול, ויש מקומות¹⁰ שבהם משמע, שדוקא למי שהוא תלמיד חכם גדול וראוי להוראה. אבל הב"ח מחלק בין שני המצבים, ועל פי הטעמים שהבאנו - לתלמיד חכם רגיל, אצלו שייך רק הטעם של ביטול תורה, מותר לקבל כדי סיפוקו, ויתר על זה אסור לו לקבל כלל. אך ראש ישיבה או אב בית דין, שצריך שדבריו ישמעו לציבור וצריך שיהיה מכובד על הבריות - יכול לקבל עד שיתעשר¹¹. ומשמע מדבריו שפוסק להלכה להתיר על פי שני הטעמים, כל אחד במקום ששייך.

ועל פי הטעם של ביטול תורה, מוסיף המהרש"ל (שם), שמי שיכול להתפרנס בקלות ובלא טירחא (הוא מביא כדוגמא מלוה בריבית לגויים), שבזה אין משום ביטול תורה - איסור גמור עבורו לקבל

⁸ ועיין רש"י בתענית כ"א ע"א ד"ה 'מלך' ובסוטה מ' ע"א ד"ה 'אמר'.

⁹ סימן קמ"ב ד"ה 'ואפילו', סוף סימן קמ"ו: "כל אדם שעושה תורתו קבע ומלאכתו עראי...", ועוד.

¹⁰ סימן קמ"ו ד"ה 'הילכך', ושם ד"ה 'נמצא': "שכל תלמיד חכם שהגיע להוראה, וראוי לדרוש ברבים, ותורתו אומנותו...".

¹¹ בזה חולק עליו הט"ז (יו"ד רמ"ו סק"ז) וכותב שיש בזה חשש לשוחד, שמי שיש לו דין אצל האב"ד יקדים ויתן לו מתנה, אלא מי שאינו עשיר - מותר לו לקבל אפילו הרבה כדי שיתעשר, אבל מרגע שיש לו די כסף כדי להתפרנס - אסור לו לקבל יותר משל אחרים.

מכספי ציבור, אלא יתפרנס ממעשה ידיו. אמנם, אם יודע לעשות מלאכה אך יצטרך לטרוח ויבטל מלימודו – מחויב לקחת מאחרים כדי שלא יבטל (ודבריו הובאו להלכה גם בש"ך – רמ"ו סק"כ).

וכמה מוגדר "כדי חייו"? כותב ר' יוסף קארו בשו"ת 'אבקת רוכל' (סימן ב'): "...דלא כל המקומות ולא כל האנשים שוים, דיש מקום משא ומתן שבדבר מועט מקרן יכול להרויח פרנסתו ויש מקום דאפילו בכפלי כפלים לא יוכל להרויח פרנסתו. וכן באנשים יש בקי בסחורה שמצליח בה ויש שאינו בקי וגם יש שאין לו טיפול ויספיק לו דבר מועט ויש שיש לו טיפול..."¹². ומרחיב יותר הש"ך (רמ"ג סק"ז) בשם מהר"ם אלאשקר (בשו"ת סימן י"ט): "לאו דוקא כדי חייו בצמצום אלא כל שיהא מתעסק כדי להחיות נפשו כדי חייו קרינא בזה ודוק דכתב ולא להתעשר ולא כתב ולא ליותר מכדי חייו ודבר פשוט הוא שיבואו על האדם פתאום כמה מקרים מחלאים וזולתם שיצטרך בהם להוצאה מרובה ודבר שאין קצבה הוא ודוגמת זה כתבו התוספות במציעא גבי רבית דעובד כוכבים דאף על גב דללישנא קמא לא הותר לע"ה אלא בכדי חייו אפילו הכי יש להתיר לפי שיש עלינו מס מלך ושרים והכל הוא כדי חייו כו' כללא דמלתא דתלמיד חכם העושה תורתו קבע ואינו מתבטל מלימודו כי אם לזון את בניו ובני ביתו ולפרנסם ולהלבישם ולכל הדברים הצריכים לאדם".

אמנם קודם כתבנו בשם התשב"ץ שחלק מתלמידי החכמים (התנאים והאמוראים) שעבדו למחייתם – עשו זאת ממידת חסידות, שלא רצו להנות מן הצדקה, וכך כתב גם ה'כסף משנה', ומשמע לכאורה שמי שיכול – ראוי שיעשה מלאכה ולא יתפרנס משל אחרים. אלא שכבר התשב"ץ כותב שם (סימן קמ"ז) שאין כל הדורות שוים ו"האידינא (הוא מדבר על התקופה שלפני כ 600 - 550 שנה!) דשכיח שר שכחה, ואנו כמלא נקב מחט סידקית"¹³... ואם יתעסק אדם במלאכה אינו רואה סימן ברכה במשנתו, הילכך מצאו היתר חכמי הזמן להגות יומם ולילה בתורה... ולהיות ניוזנין מהציבור וזו חסידות גמורה לפי הדורות".

ומשמע מכאן, שתפסו את הטעם של ביטול תורה כטעם העיקרי להיתר, ועל פי זה כל עוד אין ביטול תורה או שהביטול מועט – ראוי למי שיכול לעבוד לפרנסתו, שיעשה זאת. אבל בזמן שאי אפשר למי שיעסוק בפרנסה לגדול בתורה כראוי - אפילו ממידת חסידות אין לו לחוש לזה, ויכול לקבל את הספקתו משל אחרים והוא ישב וילמד.

¹² ועל מי שלוקח יותר מכדי פרנסתו כתב שם: "...נראה שאם הוא מרויח כדי פרנסתו אסור לו לקבל דגריעא מקורדום לחפור בהן. ובעיני גדול עונו מנשוא שנראה שהוא כזה שכר עסק התורה שהוא מוכרו בלא צורך פרנסתו...".

¹³ על פי הגמרא בעירובין (נ"ג ע"א): "אמר רבי יוחנן לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל - ואנו כמלא נקב מחט סידקית".

אבל, אפשר לומר שזה לדעת הפוסקים שממילא מתירים – במצב כזה לא תהיה אפילו מידת חסידות. אך לדעת הרמב"ם והפוסקים כמותו, שלא התירו גם משום ביטול תורה - גם היום יהיה אסור לעשות כך, ועדיין יש טעם להחמיר ולנהוג כדעתם.

אמנם על פי דברי המהרש"ל שהבאנו לעיל, שמי שאינו יכול שלא ליבטל מלימודו ובכל זאת עובד – "עון הוא בידו אם לא יקבל מאחרים... כי אי אפשר שיבטל מלימודו", לא ברור שכדאי להחמיר בזה, כי לדעת המתירים – יש בזה חשש איסור אם לא יקבל.

ואפילו לדעת הרמב"ם, כותב ה'ביאור הלכה' (סימן רל"א ד"ה 'בכל') בשם שו"ת 'דבר שמואל' (לר"ש אבוהב) שיתכן ואם מצבו הרוחני של הדור באמת לא מאפשר לאנשים גם לעבוד וגם להיות תלמידי חכמים - היה מתיר: "הנראה לעניות דעתי שאפילו הרמב"ם ז"ל יסכים בנידון דידן להתיר, דאין דנין אפשר משאי אפשר, וכיון שכפי צורך השעה והמקום אי אפשר לזה האיש החפץ בחיים להתקיים תלמודו בידו לזכות בו את הרבים כי אם בסיפוק צרכיו על ידי אחרים הרי הוא ככל המון הדיינים והחכמים שהיו מקבלים שכר מתרומת הלשכה... והרמב"ם ז"ל פסק כן בהלכות שקלים פ"ד... ואיך יעלה על הדעת שיורה בכגון זה הרב ז"ל שיותר טוב לאדם לאחוז בסכלות וחסרון החכמה כל ימיו אשר הוא גרמא לכמה נזקין ומכשלות תלמוד המביא לידי מעשה ולמנוע טוב מבעליו מפני היותו נהנה מאת אחריו"¹⁴.

כלומר, יתכן שבדורנו (ואולי כבר הרבה דורות לפנינו) גם הרמב"ם היה מתיר לקבל שכר עבור לימוד תורה, כדי שלא "תשתכח תורה מישראל" ח"ו, כדברי הב"י. ואפילו אם לא נקבל הסבר זה בדברי הרמב"ם - כותב ה'אגרות משה' (יו"ד ח"ב סימן קט"ז): "כי אלו המתחסדים מצד שיטת הרמב"ם הוא בעצת היצר הרע כדי שיפסיק מללמוד ויעסוק במלאכה ובמסחר וכדומה עד שלבסוף הם שוכחים אף המקצת שכבר למדו ואינו מניחם אף לקבוע זמן קצר לתלמוד תורה, כי אם הראשונים כמלאכים אמרו שא"א לעסוק בתורה ולהחכים בה כשיעשה מלאכה להתפרנס ממעשה ידיו, כל שכן בדורנו דור יתמא דיתמי... שודאי אי אפשר לשום אדם להתגאות ולומר שהוא יכול לעשות מלאכה ולהחכים בתורה. לכן לא יעלה על מחשבתך עצת היצר הרע שיש בקבלת פרס דלומדים בכוללים ופרס דרבנים ומלמדים וראשי ישיבה איזה חטא וחסרון מדת חסידות, שהוא רק להסית לפרוש מן התורה. ומי יתן והיו נמצאים אנשים מתנדבים לפרנס הרבה תלמידי חכמים היו מתרבים בני תורה גדולי ישראל ובעלי הוראה כרצון ה' יתברך שאין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה".

¹⁴ ועיין ב'כסף משנה' שכותב שאולי לדעת הרמב"ם מותר אפילו בלא טעם זה, אלא שהוא עצמו מעלה זאת רק כאפשרות לבאר את דברי הרמב"ם, ולא משתמש בה במסקנה.